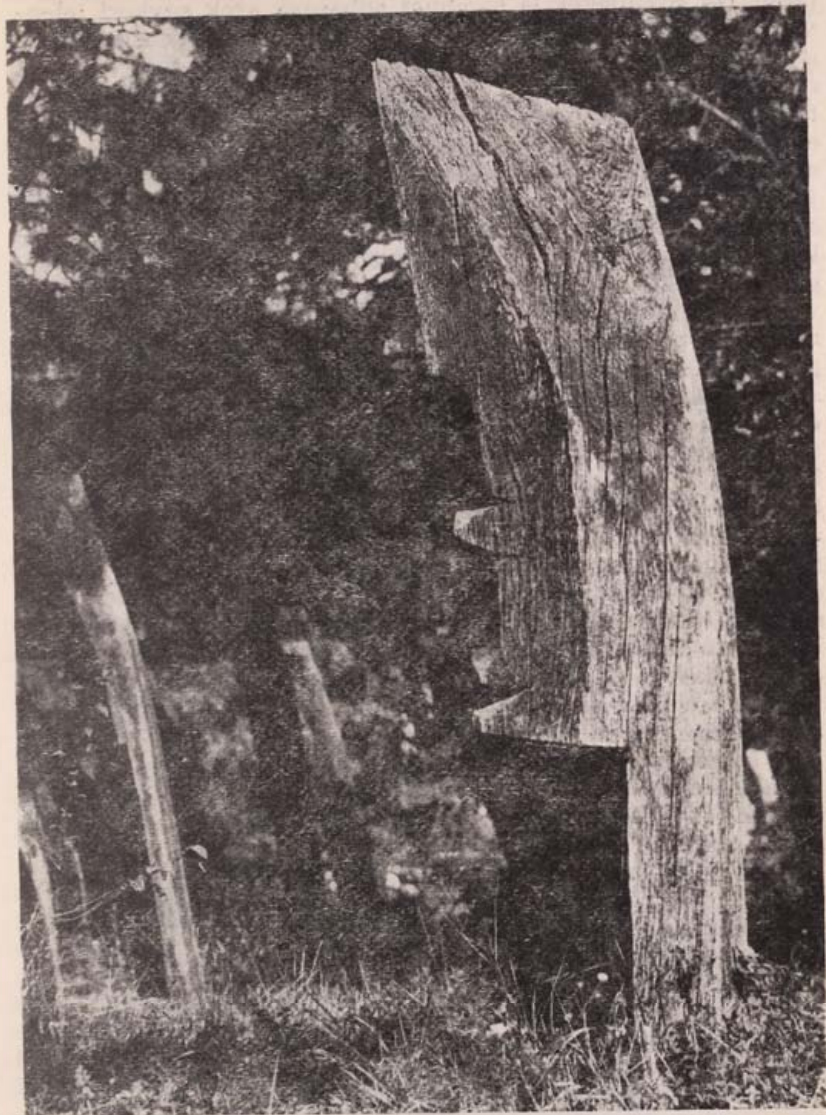

A temetők és a bennük található művészeti emlékek védelme

A síremlékek gondja nem újkeletű, évtizedek óta foglalkoztatja a szakembereket. De mint aféle szélterületről, a figyelem minduntalan elterelődött róla. A temetőknek a műemlékvédelemben nem véletlenül jutott ez a peremszerep. Az egyes síremlékek történeti és művészeti értéke általában csekély, egy-egy temető hatalmas számú anyagából aránylag kevés akad védelemre valóban méltó. Ez utóbbiak között is számos esetben csak egyes részletek (pl. felirat formája vagy tartalma, a síremlék elkészítésének módja stb.) érdekesekek. A síremlékek sokkal inkább kötődnek élő személyekhez, családokhoz, mint általában a műemlékek, ezért sorsuk alakulásban sok a szubjektív tényező. A temetők értéke főként a síremlékek együttesében rejlik s ebbe lényegesen belejátszik a fekvés, a környezet kialakítása, a növényzet. Mindezek a körülmények a tényleges védelmet tetemesen megnehezítik, amihez súlyosan hozzájárul, hogy nincsen egységes szempontú áttekintésünk országunk temetőiről, még kevésbé síremlékeiről. A hatalmas mennyiség viszont kiválasztást kíván, de ez az egész anyag bizonyos szintű ismerete nélkül lehetetlen.

A síremlékek erősen egyéni jellege nagy veszedelmet jelent abban a pillanatban, amikor az egyéni gondoskodás megszűnik. A társadalmi tudat magas szintje szükséges ugyanis ahhoz, hogy a társadalom belássa a síremlék és a temető közösségi értékeit, s így az eredetileg egyéni gondoskodás közösségivé válhatik. Mivel most éppen erről van szó, vagyis a társadalom ez irányú tudatos tevékenysége megszervezéséről, nem lesz talán fölösleges néhány utalás a temetők egészének és a bennük lévő emlékeknek történeti fejlődésére.

A régi ember számára elsősorban a sír maga volt fontos, nem annak megjelölése. A középkorban az uralkodók és az előkelők készíttettek maguk számára szarkofágot vagy sírlapot, hol gazdag díszítéssel, hol szerény kivitelben. Minthogy többnyire templomokban temetkeztek, ezek az emlékek is a templomok fényét emelték. Emlékeztetek a székesfehérvári bazilikára vagy püspöki székesegyházainkra, ahol még a ránk maradt, rendkívül

†
A szamárcsekei temetőben monumentális fejfák állnak őrt
Kölcsey Ferenc sirja körül

töredékes síremlékek is fogalmat adhatnak azok egykori jelentős szerepéről. Gyakran az egész templom megtelik sírokkal és a padlót teljesen elborítják a különböző kőanyagból készített sírlapok. Így történik ez pl. a budai domonkos templom szentélyében vagy a sárospataki *egyház* egész belsejében. A kevésbé előkelők és az egyszerű emberek a templom köré temetkeztek az ún. *címtér*be, sírjaik állandó jellegű anyagból történt megjelölése nélkül. Főként a XVI—XVII. században a sír fölé vagy annak közelében az egyház falára felirattal ellátott, díszes emléktáblát, ún. epitáfiumot helyeztek el, akkor már tehető polgárok számára. Egyszerű reneszánsz feliratos táblák olykor a városfalba kerültek. Városon és falun még ma is általánosnak mondható a temetők templom körüli elhelyezkedése, de a templom épületében való temetkezés, a kriptáktól eltekintve, a XIII. század második felétől fokozatosan megszűnt. Míg a királyok és az előkelők a középkorban a templomhoz sírkápolnákat építettek a maguk számára, a XVII. századtól a családi kripták és kápolnák a cinteremben épülnek fel. A templomtól független köztemető első példája a Házsongárdi temető Kolozsvárt, amely a XVI. század második felétől kezd működni és a városfalom kívül helyezkedik el. Ez a megoldás a XVIII. századtól kezdve elterjedt a városokban, sőt a falvakban is elkezdődik és rendszeren a település szélén kap helyet. A síremlékek anyaga általában kő, a falusi temetőkben viszont, főként az erdőkben gazdag vidékeken igen kedvelt a fa. Nagyon érdekes a történeti stílusok elvidékiesedésének folyamata a falu temetőjében, ahol a reneszánsz és barokk stílus hagyományai nem egyszer még a XX. században is fellelhetők. Ugyanakkor, elsősorban a fából készült emlékek különleges népi műfajokat és díszítő formákat hoznak létre, hogy csupán a kopjafákra és a csónak alakú fejfákra utaljak.

E rövid történeti áttekintésből is kitűnik, hogy a síremlékek az egyes kiemelkedő vagy érdektelen személyiségek megőrzésén túl évszázados fejlődésük során minő fontos kulturális értéket képviselnek. Egy-egy temető a maga több százéves megléte által az illető település, a temetők összessége pedig az egész magyar nép életére vethet fényt, adhat szubjektív és objektív jellegű tájékoztatást. Nem kell különösebben magyarázni, mit jelent a Kerepesi temetőben *Kossuth Lajos* vagy *Ady Endre*, a debreceni temetőben *Csokonai Vitéz Mihály*, a sümegi temetőben *Kisfaludy Sándor*, a tapolcai temetőben *Batsányi János* síremléke, és e sort bőven lehetne folytatni. Mit nem adnánk azért, ha ismernénk *Petőfi Sándor* sírjának pontos helyét! De

a nevesek mellett a névtelenek ezrei is mennyire hozzátartoznak egy város vagy község, egy tájegység vagy akár az egész ország történetben megtett útjához. Véségi őseivel nem törődik az, aki elhanyagolja családi sírhelyeit, múltját tagadja meg az a kisebb vagy nagyobb közösség, amely veszni hagyja vagy talán el is pusztítja saját temetőit!

De nemcsak a történelemről, a művészetről is szót kell ejtenünk. A síremlékek és a temetők nem kis hányada ugyanis esztétikai becsű. A románkortól kezdve napjainkig számos sírlap, epitáfium, városi és falusi síremlék vagy fejfa, a hajdani gazdagság sokszoros megtizedeltsége ellenére is híven őrzi népünk művészetének évszázados alakulását, sok művésznünk ihletett keze nyomát. És ne feledkezzünk meg arról a művészi élményről sem, amelyet egy-egy temetőgyüttes kelt a benne járókban pl. a miskolci Avason, a soproni Szent Mihály- és az egri ráctemplom cintermében vagy Balatonudvari és Szatmárcseke falusi temetőiben. Azt hiszem, az elmondottak ismeretében nem szükséges különösebben indokolni, miért került sor a szóban forgó téma felvetésére a Műemléki Albizottságok kaposvári összejövetelén, és azt sem, hogy sürgető kötelességünk az átgondolt és országosan szervezett cselekvés.

Kérdezni lehetne, hogy eddig e téren semmi nem történt? Mindent most kell elkezdenünk? Szerencsére nem. Kezdeményezés, de eredmény is akad bőven. Műemlékvédelmi szakemberektől kezdve néprajzi kutatók, helytörténészek, társadalmi szervezetek és lelkes érdeklődők már régen foglalkoznak e nehéz kérdéssel. Tanulmányok, kiadványok, dokumentációk, felmérések készültek, melyek felhívják a figyelmet a magyar művelődés e kevésbé ismert területére. A hatósági vonal sem maradt tétlen. Műemlékjegyzékünkben nem egy síremlék található. Javaslat készült a budapesti Kerepesi temető építmény jellegű emlékeinek jegyzékbe való vételéről, s e tekintetben országos viszonylatban is történnek lépések. Etnográfusaink már régen tudományos igénnyel foglalkoznak a falu temetőjének értékeivel. Mindez jó és hasznos, de nem elég. Elérkezett az ideje annak, hogy tisztán lássuk, mink van, és ennek megvédésére milyen lehetőségek állnak rendelkezésre. Mivel nem kizárólag műemléki problémáról van szó, tehát közös összefogásra kell törekednünk, hogy az összes érdekelt egységes elgondolás szerint, egységes cél elérésére összpontosítják erejüket.

Az első lépés — hasonlóan a népi műemlékekhez — az anyag lehető teljes felmérése. E tevékenységnek ki kell terjednie az egyes síremlékektől kezdve a temetőgyüttesekig mindenre. Az

osztályozás fővonalai már ma is kitapinthatók. Az egyes síremlékek értékét megszabhatja az eltemetett személy bárminő szempontból való jelentősége, az alkotás művészi, történeti, néprajzi vagy különleges helyi fontossága. Azonos jegyek lehetnek irányadók sírcsoportok esetében is. A temetők lehetnek templom körüliek, ezek az ún. cintermek, vagy a templomtól függetlenek. Külön csoportnak tartható a legrégibb, de az ortodox egyházaknál a XX. századig élő megoldás, amely a síremlékeket, emléktáblákat a templom belsejében vagy külső falába beeresztve alkalmazza. Végül önállóan kell kezelni a temető épületeit (kápolnák, családi sírboltok, kriptaépületek), amelyek védelme elhagyatottságuk és gyakori rongáltságuk miatt ugyancsak súlyos gondot jelent.

A vázolt, még sokat finomítható csoportosítás nemcsak az összeírás áttekinthetőségét, hanem magát a védelmet is szolgálja. Ehhez mindenekelőtt szükséges, hogy az egyes emlékek és temetők helyét a lehető legpontosabban határozzuk meg, és készítsünk minden egyszerű vagy összetett egységről leírást, fényképet, ha szükséges, rajzot. A leírás ne csak a formára és szerkezetre, hanem az állapotra és a gondozottság kérdésére is terjedjen ki. Végül adjon javaslatot az illető objektum kategorizálására, a vele kapcsolatos további teendőkre. Ezt az országos felmérést egy intézmény sem vállalhatja, erre valóban a Hazafias Népfront segítségét kell biztosítani. Az eddigi megbeszélések arra vallanak, hogy e soron lévő komoly munkát a honismereti szakkörök által lehet elvégeztetni. Megfelelő szervezés esetén belátható időn belül így lehetne e feladatot megoldani. Természetes, hogy a helyes lebonyolításhoz a szakmai és szervezeti irányítás állandó megléte elengedhetetlen. Ezért javasolom, hogy a Hazafias Népfront keretében megfelelő szakemberekből aránylag kis létszámú, de nagyon aktív bizottság alakuljon, amely kidolgozza a már eddig meglévő tapasztalatok alapján a kérdőívet és a megfelelő kitöltéshez szükséges, jól megfogalmazott és megindokolt szakmai utasítást, kiemelve a munka szempontjait és célját. Az így kidolgozott szövegeket a Honismereti Híradó is közölje, amely a továbbiakban állandóan foglalkozzék a munka menetével, s ismertesse azokat a tapasztalatokat, amelyek a feladat megoldásához hozzásegítenek. A bizottság dolgozzon ki egy reális ütemtervet is a lebonyolítás és ellenőrzés megkönnyítésére. A munka egész folyamán tartsa kézben az irányítást, a beküldött adatanyagokat rendszerezze, tegyen javaslatot a védendő objektumokra és a védelem módjára. A bizottság végül gondoskodjék arról, hogy

ez az országos jelentőségű munka a sajtóban és a hírközlő szervezet programjában szerepeljen, annak érdekében, hogy a társadalom minél szélesebb rétegei, csakúgy mint a megfelelő hatóságok tájékoztatást kapjanak és e fontos akciót hathatósan támogatassák.

A temető és a temetőben lévő értékes emlékek védelme nemcsak szükséges, hanem sürgős is. Amiről eddig beszéltünk, csak az első lépés, a védelem módszeres előkészítése. A másik döntő lépés, a védelem megvalósítása ettől függ. Közben azonban állandó veszély fenyegeti azokat az objektumokat és együtteseket, amelyeket védeni, megőrizni kívánunk. Ezért nem késlekedhetünk, hanem minél hamarabb meg kell indítanunk a tényleges munkát, amely kultúrpolitikánk egyik fő céljának: a szakintézmények és a társadalom tudatos összefogásának próbaköve lehet.

Dr. Entz Géza

Szentistványi Gyuláné felszólalása

Engedjék meg, hogy a Hazafias Népfront Országos Tanácsa, annak Elnöksége nevében tisztelettel köszöntsem a Konferencia résztvevőit, köszöntsem kedves vendéglátóinkat és a jubileumát ünneplő Kaposvár városát. Köszöntsem azokat a társadalmi munkásokat, akiknek műemlékvédelmi tevékenységéről itt a mai rendkívül érdekfeszítő előadások során már több szót hallottunk.

A Hazafias Népfront és a műemlékvédelem kapcsolata nem újkeletű. A spontánul kialakult műemléki albizottságokat a Hazafias Népfront kezdettől fogva olyan társadalmi szervezeteknek tekintette, melyek mozgalmunk célkitűzéseinek megvalósítását szolgálják.

1959. márciusában ült össze Budapesten a Hazafias Népfront székházában első ízben a műemléki albizottságok országos értekezlete. Azóta is valamennyi országos értekezlet egyetértő támogatásunkkal végezte nemes hivatását és adott eligazítást a műemlékvédelem társadalmi munkásainak.

A műemlékek, mint hazánk múltjának jellegzetes és pótolhatatlan emlékei alkalmasak a haza iránti szeretet, ragaszkodás és megbecsülés felkeltésére és fejlesztésére, s ezért a műemlék-